

УДК 655. 41: (398)

ТЕКСТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТУВАННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОГО ВИДАННЯ ФОЛЬКЛОРУ ДО ДРУКУ

Г. Я. Марунин

Українська академія друкарства,
вул. Підголоско, 19, Львів, 79020, Україна

Окреслено принципи мовного опрацювання творів фольклору в літературно-художньому типі видань. На прикладі сучасних збірників усної народної творчості проаналізовано особливості лексичних, фонетичних, морфологічних та пунктуаційних змін у тексті. Розглянуто спірні думки науковців щодо втручання у мову творів фольклору.

Ключові слова: *текстологія, фольклорні твори, фонетика, морфологія, правопис, пунктуація.*

Постановка проблеми. В основі літературно-художніх видань фольклору можуть бути або записи творів, або видані раніше матеріали. Незалежно від того, з якого джерела отримані твори та в якому виді видання будуть подані, вони все ж потребують текстологічного опрацювання. Публікуючи їх, необхідно враховувати фонетичні, морфологічні, лексичні, синтаксичні та пунктуаційні особливості. Проблеми мовного опрацювання фольклорних творів у редакційно-видавничому процесі виникають найчастіше тоді, коли за основу для видання беруться тексти чи записані, чи вже видані попередньо з дотриманням тепер уже нечинного правопису. Одні видавці такі матеріали адаптують, полегшуючи сприймання тексту читачам, інші ж не вважають за доцільне їх спрощувати. Тому в сучасних умовах виходять як адаптовані видання фольклору, так і видання з мінімальними змінами у мові творів. Вирішувати, чи втручатися в ці тексти (і якщо так, то якою мірою), чи ні — це завдання текстолога.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми текстологічного підготування творів вивчали українські та зарубіжні вчені: М. Є. Сиваченко, Б. В. Томашевський, І. Я. Франко, Д. С. Ліхачов, А. Л. Грішунін, Є. І. Прохоров, С. А. Рейсер. Їхні праці переважно стосуються питань загальної текстології (здебільшого щодо опрацювання творів письменників-класиків). Проте недостатньо уваги надано вивченню текстологічних аспектів підготування українських уснопоетичних творів. Зокрема, проблематику фольклористичної текстології досліджував російський науковець І. О. Панкеев. Текстологічні засади записування і публікації фольклору вивчала й українська дослідниця Г. Сокіл.

Мета статті — висвітлити один з аспектів підготування до друку літературно-художніх видань українського фольклору — текстологічне опрацювання. Зокрема, розглянути особливості лексичних, фонетичних, морфологічних, пунктуаційних змін у тексті уснопоетичних творів на прикладі сучасних видань. Це допоможе розв'язати проблему забезпечення якісного книговидання українського фольклору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання зміни орфографії народних творів вирішується залежно від читацької аудиторії та цільового призначення майбутнього видання. Коли готують до друку видання наукового типу, проблеми ніби й немає, адже тут діє принцип «недоторканості» та збереження всіх орфографічних особливостей фольклорного тексту. Що стосується видання творів фольклору для широкої аудиторії, то без втручання в текст не обійтись. Однак не можна заздалегідь виробити одну схему щодо орфографічного опрацювання. Ця проблема є доволі неоднозначною і залежить від багатьох чинників.

На дискусійному характері доцільності орфографічного втручання наголошував відомий текстолог С. А. Рейсер. І хоча він дотримувався тієї думки, що рівень змін орфографії фольклорних текстів залежить від типу майбутнього видання та його читацької адреси, все ж уважав, що таке спрощення має бути мінімальним, навіть якщо потенційними читачами будуть діти. З цього приводу вчений зазначав: «У вищій мірі спірним є поширене в текстології уявлення, ніби видання, призначене для читача-початківця, може бути орфографічно відмінне (хоча б у якихось частинах) від видання, призначеного для кваліфікованого читача. Адаптація орфографії для видань дитячих, шкільних та ін. має здійснюватися у мінімальній мірі із дотриманням найбільшої обережності, а ще ліпше взагалі не повинна мати місця. Важко буде пояснити допитливому школяреві, чому в одному виданні ті чи інші слова надруковані так, а в іншому — інакше» [1, с. 63–64].

На думку І. О. Панкєєва, для масового читача має «використовуватися загальноприйнятий орфографічний принцип (але з обов'язковим поясненням у вступній статті чи в коментарях принципу транскрипції, а також з наведенням декількох прикладів запису оригінального звучання; потрібно залишати в такому тексті і діалектизми, що характеризують особливості місцевої мови)» [2, с. 145]. Як бачимо, науковець дотримується погляду, що для масового читача потрібно спрощувати орфографію відповідно до її сучасного варіанта, однак будь-яке втручання у текст необхідно пояснити за допомогою відповідних елементів науково-довідкового апарату. От, наприклад, у збірнику легенд і переказів «Лицарі волі» (1992 р.) київського видавництва «Знання» про опрацювання мови текстів зазначено у затекстових примітках: «*Стилістичні, лексичні особливості записів, як правило, збережені, хоч і відредаговані відповідно до сучасних правописних та пунктуаційних норм*» [3, с. 219]. Інший збірник легенд і переказів — «Євшан-зілля» (1992 р.), який видало львівське видавництво «Червона калина», містить пояснення щодо мови творів у вступній статті: «*Тексти подаємо літературною мовою із збереженням деяких особливостей подільських діалектів. Частина сюжетів публікуємо в літературних записах їх збирачів. З цієї причини мовнестилістичний характер пропонованих текстів дуже різний. Утім, цього годі уникнути, коли записи роблять різні особи, на що вказував ще свого часу Володимир Гнатюк*» [4, с. 3]. Для того щоб читач розумів потребу таких змін у тексті, а також мав уявлення про автентичний

варіант твору, І. О. Панкеєв доречно пропонує навести зразки творів-оригіналів. На нашу думку, такий спосіб є доволі прийнятним і ще раз переконує у важливій ролі науково-довідкового апарату та його незамінності. Про це свідчить навіть те, що науково-довідковий апарат не лише тлумачить певні зміни в тексті, тобто виконує пояснювальну функцію, а й подає для прикладу твори автентичного звучання.

Як бачимо, думки дослідників дещо розбіжні. Тоді як одні більше схиляються до мінімальних змін у тексті видання навіть для наймолодших читачів, інші все ж вважають за доцільне дотримуватися чинного правопису. Незважаючи на те, який шлях обере видавець, переконані, що він має пояснити особливості втручання (чи невтручання) у тексти фольклору в елементах науково-довідкового апарату.

Незрозумілу для нинішнього масового читача *лексику* (діалектизми, архаїзми), яка часто використовується в усній народній творчості, при публікації не варто замінювати, натомість треба пояснити або за допомогою приміток, або розмістивши у виданні «словник малозрозумілих слів». Цю думку здебільшого підтримують науковці. От, наприклад, у тексті видання «Бойківський мій краю» часто трапляється діалектна лексика: *гарнець, збанок, повивач, нагий, обрус, зіля креше* [5]. У збірнику легенд і переказів «Свшан-зілля» також не було лексичних заміन, зокрема, тут трапляються діалектизми: *варгатий, го, купно, гейби, дедя, склеп, нев, неньо, тільки* [6]. Видавці обох видань обрали правильний, на нашу думку, шлях збереження діалектної лексики та відповідно її пояснення за допомогою словника в кінці книжки. Такі самі елементи, зокрема «Словник діалектизмів», містить збірник «Різдвяна поколядь на Турківщині» [7], «Словничок маловживаних і діалектних слів» — збірник легенд і переказів «Хоч не рай, зате свій край» [8].

Використання незрозумілої лексики не завжди сьогодні є вдалою практикою для видавців. Адже нерідко немає пояснень до багатьох незнайомих читачам слів у текстах сучасних літературно-художніх видань. Це ускладнює процес читання і часто спонукає читача до використання довідкової літератури, хоча можна було б пояснити незрозумілу лексику безпосередньо в основному тексті видання чи після нього. От, наприклад, традиційне використання діалектизмів та архаїзмів бачимо у збірнику «Українські замовляння» (1993) київського видавництва «Дніпро»: *да буде, воспоминаніє, зубная кость, бениха* (його значення, найімовірніше, сучасному читачеві невідоме), *огник, поміч, ізгоняю, з ушей, стрічаються, сей, в його, сього* [9]. Певні слова видання потребують пояснень, яких у тексті, на жаль, немає. Тому доречно було б пояснити значення невідомих слів за допомогою приміток. Значно більша кількість малозрозумілої лексики зумовила б вже потребу створення відповідного словника.

Особливо не варто здійснювати лексичних замінів у виданнях народних пісень, а також прислів'їв і приказок, тому що тоді можна втратити риму творів і, відповідно, їх поетичну цінність. З саме цих міркувань діалектна лексика «Збірки українських приказок та прислів'їв» (2002 р.), яку випустило київське

видавництво «Техніка», залишилася незмінною (*ремество, салдат, переміняє, іззість, на другім, всії, грішми*) [10]. До того ж деякі слова в тексті у родовому відмінку мають невідповідне сучасному правопису закінчення: замість «і» вживається «и» (*печи, мудрости*). Не зазнала змін і діалектна та архаїчна лексика пісень збірника «Буд здрава, землице» («Музична Україна», 1991) [11]. Оскільки вона переважно є незрозумілою для масового читача, то пояснюється у «Словнику малозрозумілих слів». Для творів цього видання характерні, зокрема, три західноукраїнські діалекти — бойківський, гуцульський і лемківський, адже самі пісні походять із Західного Поділля, Прикарпаття і Карпат. Це детально описано у вступній статті збірника, зокрема зазначено, що «до згаданих вже локальних говірок в емігрантських піснях додалась лексика німецького, англійського походження, нові поняття, зв'язані з новими умовами життя і праці (*гавз, бос, шифа, фарма і т. д.*)» [12, с. 17]. Як бачимо, видавці цієї книги слушно не змінювали маловідому лексику, однак і не залишили читача без пояснень, розмістивши в кінці видання невеликий словничок.

Та не лише лексика сучасних літературно-художніх видань фольклору може не відповідати теперішнім правописним нормам. У текстах народних творів можуть використовуватися специфічні морфеми, граматичні і фонетичні форми тощо. Така особливість характерна для багатьох сучасних видань фольклору. Проте не в кожному з них є пояснення текстологічних принципів опрацювання матеріалу. Видавці фольклорних творів не надто дбають про читача, певним чином навіть вводячи його в оману та ще більше заплутуючи. Адже для масової аудиторії будуть незрозумілими відмінності з сучасним правописом у написанні багатьох слів. Якщо б у виданні тлумачилася специфіка мови творів усної народної словесності у коментарях (примітках) чи передмові, читач був би позбавлений незрозумілих для нього мовних особливостей фольклорного тексту. Лише невелике пояснення одним реченням щодо мовних особливостей творів є в передмові видання «Бойківський мій краю», у тексті якого помітні фонетичні та морфологічні риси, нехарактерні для сучасного правопису: «У музичному й літературному текстах збережено особливості бойківського автентичного співу і мовлення» [13]. Зокрема, фонетичні відмінності виражені у таких словах: *дітинойка, колисойка, новинейка, близойкої, тонейка, зеленойкий, молодейкий, ранийко, малейка*. У деяких словах бачимо перехід букви *и* в *і* (*дітина*). У тексті трапляються дієслова із твердими закінченнями — *будут* (хоч паралельно вживається і форма «будуть»), а також іменники в орудному відмінку однини із специфічними закінченнями — *тополев*. Морфологічні ознаки тексту видання відображені також доволі яскраво, зокрема в прислівниках — *покіль, коби*, займенниках — *тя, му, ї, вно, ня*. Такі яскраво виражені морфологічні та фонетичні відмінності народних творів потребують відповідного коментування. На нашу думку, видавці цієї книги повинні були обґрунтувати особливості мови пісень у передмові або ж використати для цього елементи науково-довідкового апарату — коментарі чи примітки. Це значно б підвищило рівень редакційно-видавничої культури видання.

Немає пояснень щодо мови творів у збірнику «Українські міфи, демонологія, легенди», хоч вони є потрібними з огляду на морфологічні і фонетичні розбіжності із сучасним правописом [14]. Наприклад, в тексті видання трапляються слова, в яких замість *и* вживається *і* — *тіх, віхор, комін* тощо. У певних словах «зникає» закінчення *-го* (замість нього у тексті використовують апостроф) — *йо', нічо'*. Інколи замість родового відмінка іменника однини вживається називний, наприклад, *дев'ять день*. Отже, зважаючи на те, що фольклорні твори цього видання традиційно насичені невідповідною сучасному правопису лексикою, вкрай потрібними для читача є хоча б короткі тлумачення мови творів. Примітки, які містить збірник, доречно було б доповнити інформацією про мовні особливості міфів та легенд. Наприклад, достатньо було б сказати, чи змінював упорядник лексику, і якщо так, то обґрунтувати мовні втручання, а якщо ні — пояснити особливості невідповідного сучасному правопису.

Натомість у вступній статті іншого видання — збірки «Буд здорова, землице» — читач може знайти пояснення мови пісень, зокрема тут обґрунтовано фонетичні, морфологічні, діалектні особливості творів тощо [15]. Зокрема зазначено, що у фонетиці особливо помітний перехід *н* перед приголосним *к* в *й* (наприклад, *парубойки, горойки, дрібойки* та ін.). Характерний перехід наголошених *а, я в е, є* (*свіста, ходет*), а також своєрідні закінчення іменників в орудному відмінку однини: *дівчинов, матінков* [16, с. 16]. Для творів характерні тверді закінчення дієслів — *плавають, одривають, шмарят, радят, провадять, збирають*, а також використання *и* замість *я* у закінченнях дієслів — *вклонивси, сваривси, зажуривси* тощо. Як повідомлено у вступній статті, ці фонетичні відмінності і різночитання зумовлені місцевими говірками, звідки походять пісні [17, с. 17]. Тут також пояснюються і морфологічні особливості народних пісень збірника, зокрема характерне для бойківського діалекту вживання в іменниках у називному відмінку множини форми *-ове* (*братове, господарове*), в прикметниках — нестягнених форм (*добрий, крутий*), складних форм дієслів у минулому часі (*мав-їм, бив-їм*), енклітичних форм у займенниках у родовому відмінку однини (*я тя буду споминати*). У тексті є поширеним сполучник *кед*, прислівники *теди, тоди, вело*, прийменники *брез, през*, енклітичні частки *што, си* з прислівником (*откаль, си*). Вживаються складені форми числівників з уживанням одиниць перед десятками (*п'ять і двадцять*). У лемківському діалекті часто трапляються частки *лен, лем* (у значенні *але*) [18, с. 16–17].

Пунктуація літературно-художніх видань фольклору має відповідати сучасним нормам. Цього принципу видавці фольклорних матеріалів переважно дотримуються, використовуючи у виданнях розділові знаки сучасної пунктуаційної системи.

Висновки. Питання про особливості текстологічного опрацювання творів усної народної словесності є спірним і неоднозначним. Єдиної думки серед науковців щодо правописного спрощення немає. Незамінною у виданні фольклорних творів є інформація, яка б витлумачувала такі втручання текстолога

в текст. Проте нерідко видання виходять без жодних пояснень в елементах науково-довідкового апарату щодо мовних особливостей творів, що значно знижує редакційно-видавничу культуру видання, а також, на жаль, сприяє формуванню не найкращих смаків у читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рейсер С. А. Основы текстологии : учеб. пособ. для студ. пед. институтов / С. А. Рейсер. — Изд. 2-е. — Л. : Просвещение, 1978. — 176 с.
2. Панкеев И. А. Книга русского фольклора: от устного слова до издания / И. А. Панкеев. — М. : Фонд «Инфосфера», 2005. — 436 с.
3. Лицарі волі. Кн. 1. — К. : Знання, 1992. — 240 с.
4. Євшан-зілля : Легенди та перекази Поділля / зібрав та впорядкував П. Медведик. — Львів : Червона калина, 1992. — 388 с.
5. Бойківський мій краю / упоряд. П. Зборовський, Я. Зборовська. — Львів : Камула, 2004. — 150 с.
6. Євшан-зілля : Легенди та перекази Поділля / зібрав та впорядкував П. Медведик. — Львів : Червона калина, 1992. — 388 с.
7. Різдвяна покаянь на Турківщині. – Вид. 2-ге, доп. — Львів : Камула, 2006. — 114 с.
8. Хоч не рай, зате свій край. Легенди і перекази Закарпаття / упоряд., вступ. ст. Ю. С. Чорі. — Ужгород : Карпати, 2007. — 352 с.
9. Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова. — К. : Дніпро, 1993. — 309 с.
10. Збірка українських приказок та прислів'їв : репринтне відтворення вид. 1929 р. / А. Багмет, М. Дашенко, К. Андрущенко. — К. : Техніка, 2002. — 224 с. — (Народні джерела).
11. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.
12. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.
13. Бойківський мій краю / упоряд. П. Зборовський, Я. Зборовська. — Львів : Камула, 2004. — 150 с.
14. Українські міфи, демонологія, легенди / упоряд. М. К. Дмитренко. — К. : Музична Україна, 1992. — 144 с.
15. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.
16. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.
17. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.
18. Буд здорова, землице : Українські народні пісні про еміграцію. — К. : Музична Україна, 1991. — 176 с.

REFERENCES

1. Reyser S. A. (1978). *Osnovy tekstologii*. Leningrad. (in Russian)
2. Pankeyev I. A. (2005). *Kniga ryskogo folklore*. Moscow. (in Russian)
3. *Lytsari voli*. (1992). Kyiv.,(in Ukrainian)
4. *Yevshan-zillya: Legends and stories of Podillya*. (1992). Lviv. (in Ukrainian)
5. *Boykivskyyu miy krauyu* . (2004). Lviv., (in Ukrainian)

6. Yevshan-zillya: Legends and stories of Podillya. (1992). Lviv. (in Ukrainian)
7. Rizdvyana pokolyad na Turkivshchyni. (2006). Lviv. (in Ukrainian)
8. Hoch ne ray, zate sviy kray. Legends and stories of Transcarpathia. (2007). Uzhorod. (in Ukrainian)
9. Ukrayinski zamovliannia. (1993). Kyiv. (in Ukrainian)
10. Zbirka ukrayinskykh prykazok ta pryslyviv. (2002). Kyiv. (in Ukrainian)
11. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991). Kyiv. (in Ukrainian)
12. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991). Kyiv. (in Ukrainian)
13. Boykivskyiy miy krayu. (2004). Lviv. (in Ukrainian)
14. Ukrayinski mify, demonologia, legendy. (1992). Kyiv. (in Ukrainian)
15. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991), Kyiv. (in Ukrainian)
16. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991), Kyiv. (in Ukrainian)
17. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991), Kyiv. (in Ukrainian)
18. Bud zdrava, zemlytse: Ukrayinski folklorni pisni pro emigratsiyu. (1991), Kyiv. (in Ukrainian)

TEXTUAL ASPECTS IN THE PROCESS OF PREPARING LITERARY AND ARTISTIC EDITION OF FOLKLORE TO PRINT

G. Y. Marunyn

*Ukrainian Academy of Printing,
19, Pidholosko St., Lviv, 79020, Ukraine
halya.yaniv@gmail.com*

The principles of language processing of folklore creations in the literary and artistic type editions have been reflected. The features of lexical, phonetic, morphological and punctuation changes in the text have been analyzed on the example of modern collections of oral traditions. Scientists conflicting views on intervention into the language of folklore creations have been examined.

Keywords: *textual criticism, creations of folklore, phonetics, morphology, spelling, punctuation.*

*Стаття надійшла до редакції 06.07.2015.
Received 06.07.2015.*